

Трыбунал сумлення

Амаль асабістае. Да 100-годдзя з дня нараджэння Андрэя Макаёнка

▲ Андрэй Ягоравіч
Макаёнак
Фота з архіва пісьменніка.

Пра класіка айчыннай літаратуры маіх ровеснікаў, у школе. Зрэшты, знаёмства з яго творчасцю было досыць умоўнае. Цяпер нават не памятаю, як тады, на пачатку 1980-х, у старшых класах «праходзілі» знакамітага драматурга. Ці проста пераказвалі змест твора не чытаючы, ці адольвалі нейкія асобныя ўрыўкі, ці «давалі на лета» з марнай настаўніцкай надзеяй, што кніжка – гэта самае неабходнае для вясковых падлеткаў на беразе возера ў спякоту. Адно прыпамінаю: настаўнік беларускай мовы і літаратуры надта шанавалі Андрэя Макаёнка, захапляўся

яго творчасцю і часцяком, часам не да месца, цытаваў. З лёгкай рукі выкладчыка адзін з неслухаў у класе атрымаў мянушку Цярэшка: так звалі Калабка – галоўнага героя трагікамедыі «Трыбунал». Падобны педагогічны прыём, каб прывіць любоў да літаратуры, вядома, сумнеўны і спрэчны. Затое нават безнадзейныя двоечнікі ведалі, хто такі і з якога твора гэты Цярэшка. Цікава, што мянушка прыклеілася да нашага сябра на ўсё жыццё, і нават цяпер, зрэдку сустракаючыся, можам спытацца, як там Цярэшка, ці жывы.

Была яшчэ адна, дзіўнаватая, але непераадольная для мяне на той час прычына, якая адсунула сапраўднае знаёмства з творамі Макаёнка на гады. Пры ўсёй любові з маленства да беларускіх кніг і чытання ўвогуле мець асалоду ад друкаваных дыялогаў і маналогаў герояў ну ніяк не выпадала. Прозай зачытваўся, нават хаваючыся часам ад бацькоў, якім гадзінамі сляпіць вочы за кніжкаю здавалася не надта карысным заняткам, ад якога «жыта больш не будзе», хіба што вочы папсуеш. А п'еса?.. Сум нападаў ужо на пераліку дзеючых асоб. Чамусьці героі з цяжкасцю запаміналіся, даводзілася раз-пораз вяртацца да пачатку, каб зразумець, каму належыць тая ці іншая рэмарка. Часта рэплікі, не суднасенныя ва юнацкім уяўленні з асяродзем, у якім па волі драматурга дзеючыя асобы жылі, здаваліся незразумелымі і штучнымі. «Трыбунал» Макаёнка, на жаль, не стаў выключэннем. Я так і не

адолеў гэты твор цалкам. Хіба што асобныя эпізоды нахшталт таго, як Цярэшка выкручваўся ў няпростай сітуацыі «і нашым і вашым», прачытаў з цікавасцю.

Пасталеўшы, асэнсаваў, што дапамагчы мне тады, пэўна, мог тэатр – са сваім асаблівым светам умоўнасцей, сцэнічных вырашэнняў і, галоўнае, акцёрскага таленту. Але святлом тэатральнай рампы на той час быў уражаны толькі аднойчы: наш клас прывезлі ў абласны драмтэатр на нейкі дзіўны дзіцячы спектакль з дзябёлымі акцёрамі, якія без энтузіязму, неяк нязграбна прыкідваліся хлопчыкамі-дзяўчынкамі і... рознымі відамі гародніны. На працягу ўсёй дзеі не пакідала адчуванне, што на сцэне жылі сваім жыццём, а ў зале віравала іншае. Прычым назіраць, як забаўляліся дзеці, у адрозненне ад сцэнічнага відовішча, было надзвычай захапляльна.

Той няўдалы культпаход паспрыяў таму, што да тэатра пачаў ставіцца досыць скептычна. Дый, шчыра кажучы, юначыя інтарэсы былі іншыя. Да таго ж Гродна па тым часе не вызначалася бурным культурным жыццём. Яго разнастаілі хіба што гастролі правінцыяльных тэатраў з розных рэспублік тады яшчэ Савецкага Саюза. Цікава тое было ці не, не скажу, бо не ведаю.

Але, як кажуць, што наканавана, тое спраўдзіцца. Ужо ва ўніверсітэце звычайным восеньскім вечарам мае ранейшыя ўяўленні і пра тэатр, і пра драматургію пацярпелі поўнае фіяска. Што ж здарылася? Ды быццам нічога неардынарнага. Клапатлівы прафкам, дбаючы пра культурны ўзровень студэнтаў, выдзеліў першакурснікам квітку ў Купалаўскі тэатр – самыя танныя, недзе на балконе ды яшчэ на апошнім радзе, як высветлілася. Спрактыкаванія мінчане ад такой радасці чамусьці адмовіліся, а мы, іншагароднія, вырашылі схадзіць. Ніхто з нашай кампаніі дагэтуль не быў у знакамітым будынку ля Кастрычніцкай плошчы. Дый што казаць, сталічнае тэатральнае жыццё здавалася нам суцэльнай таямніцай, загадкавым светам, які вабіў і палохаў адначасова. Помню, што з лёгкім хваляваннем чакаў гэтай

сустрэчы, бо меўся быць... «Трыбунал» Андрэя Макаёнка.

Здзівіла велізарная колькасць людзей, якія пад дажджом на падыходзе да тэатра пыталіся пра «лішні білецкі». Уразіла атмасфера святочнасці і ўзнёсласці, што панавала ў фэе, галантнасць мужчын і нейкая асаблівая прыцягальнасць жанчын у вечаровых строях. Зараз такога няма – паход у тэатр успрымаецца большасцю як звыклая, будзённая справа, да якой не абавязкова неяк асабліва рыхтавацца, вытрымліваць пэўны дрэс-код. Але тады гэта была падзея. Яшчэ якая!

Лішне казаць, вярталіся агаломшанымі. Доўгі час ішлі моўчкі. Убачанае на сцэне не адпускала: то з усмешкаю, то са скрухаю згадваліся тыя ці іншыя эпізоды. Непараўнальныя Галіна Макарава і Генадзь Аўсяннікаў у галоўных

◀ «Трыбунал». Галіна Макарава (Паліна), Генадзь Аўсяннікаў (Цярэшка Калабок). Нацыянальны тэатр імя Янкі Купалы. 1971 год

▼ У гасцях у Якуба Коласа (злева направа): Іван Шамякін, Міхась Калачынскі, Янка Брыль, Андрэй Макаёнак. 1954 год
Фота з архіва пісьменніка.

ролях як той стрыжань-нерв знітавалі дзею ў адно цэлае, цалкам захапіўшы гледача ў свой палон. Ужо хвілін праз 15 пасля пачатку спектакля зала то спалохана войкала, то ад душы смяялася, а сёй-той цішком выціраў «выпадковую» слязінку. Такі эмацыянальна насычаны, неверагодны эфект суперажывання стаў для мяне сапраўдным адкрыццём. Здаецца, яшчэ хвіліна – і сам паляціш на тую сцэну, каб патлумачыць гарачаму Валодзьку, як жа ён памыляецца, калі лічыць свайго бацьку здраднікам. Драматург настолькі тонка пабудоваў дзеянне, што глядач, хоць і здагадваецца, але да самага фіналу не ведае, што не так, у чым тут загваздка. Гэтая няўпэўненасць, па-мастацку выбудаваная інтрыга ў спалучэнні з выдатнай працай акцёраў зацягвае як вір, усё мацней разгойдваючы арэлі глядацкай цікавасці. Неверагодна, але другім разам, калі пашанцавала «дастаць» квітку зноў на «Трыбунал» у Купалаўскім (чамусьці ж захацелася!), сцэнічныя калізіі ўспрымаліся як быццам nanoў, можа, толькі больш абвострана, унікальна... Безумоўна, гэта Талент – драматурга, акцёра, рэжысёра – стварыць ілюзію той самай праўды жыцця, якой паверыць, прыме сэрцам глядач.

Са сваім «Трыбуналам» Андрэй Макаёнак па тым часе адназначна рызыкаваў. Ён узяўся за тэму вайны – святую для савецкіх пісьменнікаў: яна востра цікавіла грамадства, да яе прыдзірліва

ставіліся «наверсе». Драматург меркаваў, што мае на гэта маральнае права, і лічыў сваім грамадзянскім абавязкам сказаць яшчэ адну «акопную праўду» – пра акупацыю, партызан, народны супраціў. Бацьку яго расстралялі фашысты. Брат і сястра партызанілі, а сам ён ваяваў, быў цяжка паранены – 13 асколкаў нямецкай міны насіў у сабе ўсё жыццё...

Але як пра вайну пісаць камедыю?! У якіх абставінах і ўмовах павінны жыць героі твора, каб гумар і камічныя сітуацыі з іх удзелам не здаваліся штучнымі ці, крыў божа, зневажальнымі на фоне сапраўды трагічных падзей? Такі своеасаблівы трыбунал сумлення... Закавыка была яшчэ ў тым, што тагачасны «ваенны» твор апырэры меўся быць міксам у розных прапорцыях пафасна-гераічных, трагічных і рамантычных фарбаў. Інакш шлях да чытача ці на сцэну мог стаць непераадальным.

«Славуты сатырычны зубр» (так называў Макаёнак Ніл Гілевіч) доўга не мог знайсці матэрыял для сюжэта, вызначыцца з жанрам. Ён, безумоўна, не хацеў здраджваць улюбёнаму камедыянаму жанру. А перажыўшы трагедыю ваеннага ліхалецця, лічыў, што ягоны пісьменніцкі і чалавечы абавязак – захаваць у п'есе трагічны пафас, той надрыў і боль, без якіх няма рэальнай праўды вайны.

Аднойчы яму прыйшла на памяць гісторыя, якую «ці то ў Рэчыцы, ці то хтосьці з Чачэрска» раскажаў. «Партызаны ў адной вёсцы ў час акупацыі вырашылі паставіць старастам свайго чалавека – патрэбна была сувязь з падполлем райцэнтра. Знайшлі старога, да якога адносіліся з даверам. Угаварылі. Укаранілі. А праз двое сутак з'яўляецца ён да партызан і просіць: «Браткі, больш туды не пайду. Збілі мяне дома жонка і дачка. Прымушаюць ісці і адмовіцца ад пасады», – згадваў Андрэй Макаёнак.

Так нарадзіўся сюжэт трагікамедый «Трыбунал», у якой, як і патрабуе жанр, ад трагічнага да камічнага – адзін крок. І наадварот. Аўтарская ідэя, відаць, выспела настолькі, што аўтару хапіла ўсяго тры дні на пачатку красавіка 1969 года.

▼ Рарытэты нагадваюць пра няпросты жыццёвы шлях Андрэя Макаёнка
Фота з архіва пісьменніка.

«Сеў записваць, спрабуючы ўявіць усё ў дробязях, дэталях... Сеў у сем вечара, прасядзеў да сямі раніцы. Добра думалася, добра пісалася, словы знаходзіліся. Паспаў гадзіны тры, і зноў. І так – тры дні, больш дакладна, трое сутак, і начарна камедыя была гатова», – успамінаў драматург. Пазней у тэкст уносіліся толькі нязначныя папраўкі. Сёлета споўнілася паўстагоддзя, як п'есу ўпершыню надрукавалі – спачатку ў «Звяздзе», а потым у часопісе «Полымя».

Напэўна, лёс пісьменнікі такі, што незвычайныя творчыя ўзлёты, перыяды фантастычнай працаздольнасці так проста не праходзяць, за ўсё трэба разлічыцца. Нешта такое здарылася і з Макаёнкам, дакладней, з яго «Трыбуналам». Чарговы твор ужо шанюнага і прызнанага на той час драматурга-наватара сустрэлі надзіва холадна. Ніводзін беларускі тэатр, прафесійны ці самадзейны, не хацеў брацца за пастаноўку трагікамедыі, што ламала ўяўленні пра тое, якім павінен быць твор на тэму вайны. Не знайшоўся рэжысёр-смяльчак, каб рызыкнуць разам з драматургам па-іншаму паказаць людзей і абставіны, у якіх, як і ў рэальным жыцці, намешана ўсяго даволі – пакут і радасці, трагічных падзей і камічных сітуацый. Таму да беларускага глядача «Трыбунал» прабіваўся звыклым шляхам... праз Маскву. Пастаноўку трагікамедыі ў драматычным тэатры на Малой Броннай крытыкі ў адзін голас назвалі знаходкай і безумоўнай удачай сезона. Галоўную ролю – Цярэшкі Калабка – сыграў будучы народны артыст СССР Леў Дураў. Шумны маскоўскі поспех зрабіў сваю справу: праз колькі часу спектакль з'явіўся ў рэпертуары Купалаўскага тэатра. Больш як паўтары сотні прафесійных калектываў і незлічоная колькасць самадзейных тэатральных студый ва ўсіх саюзных рэспубліках таксама палічылі патрэбным мець на сваіх афішах «Трыбунал» Андрэя Макаёнка. Трагікамедыю з поспехам ставілі ў Іспаніі, Польшчы, Чэхаславакіі, ГДР, ФРГ, іншых краінах.

Увогуле пачатак 1970-х для драматурга быў залатым часам. Ён мог смела прэ-

тэндаваць на Кнігу рэкордаў Гінэса, пра якую, праўда, наўрад ці ведалі шырока ў той час у Савецкім Саюзе. Дый танная папулярнасць яму была не патрэбна: навошта, калі ёсць сапраўднае прызнанне і, самае галоўнае, глядацкая любоў і павага. Макаёнак дасягнуў той вышыні, якая ў гісторыі сцэнічнага мастацтва можа лічыцца выключнай. Толькі адзін красамоўны факт са сталічнага тэатральнага жыцця. У сезоне 1972/1973 Купалаўскі тэатр запрашаў ажно на чатыры спектаклі, пастаўленыя па п'есах Андрэя Макаёнка. Сярод іх і «Трыбунал». Гэта і яшчэ адна п'еса – «Таблетку пад язык» – у 1974 годзе адзначаны Дзяржаўнай прэміяй імя Якуба Коласа. Трагікамедыі ўвогуле было наканавана доўгае сцэнічнае жыццё – больш як два дзесяцігоддзі яна не сыходзіла з афішы вядучага тэатра краіны. І, напэўна, лёс спектакля склаўся б яшчэ больш шчасліва, калі б не павевы новага часу ды розныя жыццёвыя моманты, паўплываць на якія чалавек не можа... «Макаёнак – гэта ўвогуле цэлая эпоха ў нашым тэатры, – згадвае народная ар-

▲ **Землякі, сябры, аднадумцы:**
народныя пісьменнікі
Беларусі
Іван Шамякін
і Андрэй Макаёнак.
1981 год

► На пачатку 2020 года Міністэрства сувязі і інфарматызацыі Рэспублікі Беларусь выпусціла ў абарачэнне паштовую марку «100 гадоў з дня нараджэння Андрэя Макаёнка»

тыстка Беларусі Марыя Захарэвіч. – Калі Макаёнак чытаў п’есы, акцёры слухалі яго, і ўсё рабілася зразумелым. Ён быў цудоўны акцёр і рэжысёр. На падыходзе спектакля да здачы ён сядзеў у зале і ціха кожнаму рабіў заўвагі. Ён клапаціўся пра кожнага акцёра, хацеў, каб давалі званні».

Злыя языкі мянцілі: фенаменальная папулярнасць Макаёнка-драматурга трымаецца на яго партыйным мінулым і прабіўным характары, на ўменні ўлагоджваць высокае начальства ды сябраваць з патрэбнымі людзьмі. Хоць ёсць нямала сведчанняў, што пісьменнік нярэдка рэзаў праўду-матку перад рознымі «шышкамі», а пра ягоныя здольнасці з’едліва жартаваць, не зважаючы на пасады, хадзілі легенды. Няўрымслівы і рэзкі характар Макаёнка выяўляўся і ў ягоных творах. Праўда, знаходзіліся «дабрадзеі», якія зласловілі: маўляў, сам Машэраў даў драматургу карт-бланш... на смеласць. Хутчэй за ўсё яму проста зайздросцілі: у пісьменніцкім асяроддзі не так багата было майстроў слова, якія маглі б пахваліцца такой каласальнай запатрабаванасцю, як Андрэй Макаёнак. Праўда, пасля смерці творцы ў 1982 годзе п’есы паступова сышлі з рэпертуару. Чаму так здарылася, можна рознае меркаваць. Магчыма, працэсы, што пакрысе пачаліся ў савецкім грамадстве пасля смерці Брэжнева (а Макаёнак перажыў яго на шэсць дзён), патрабавалі абнаўлення і адмаўлення ад усяго, як здавалася, заскарузлага, замшэлага, што перашкаджала руху наперад. Тэатры таксама былі ў пошуку: прыходзілі свежыя творчыя сілы,

мяняўся рэпертуар, рэжысёры дбалі пра новыя канцэпцыі і формы, часам не зважаючы на рэальнасць. Парадокс: глядач па-ранейшаму жадаў «хадзіць на Макаёнка», а спектаклі па ягоных п’есах знікалі з тэатральных афіш. І прапалі. Амаль...

Адзін з мінскіх тэатраў да 70-годдзя Перамогі паставіў спектакль па п’есе Андрэя Макаёнка. Няцяжка здагадацца, што для «новага прачытання» абралі «Трыбунал». Зразумела, тэма вайны. Было спадзяванне, што стваральнікам спектакля ўдасца глыбока асэнсаваць класічны твор. Бо насамрэч «Трыбунал», на маю думку, гэта не толькі, а можа, не столькі пра трагікамізм ваеннага часу, як пра лёс і характар беларуса, ягоны талент шукаць выйсце з любой складанай сітуацыі, пра ўзлёты чалавечай душы. Гэта выразна «прачытвалася» ў ранейшых, цяпер можна сказаць, класічных пастаноўках. Сцэнічнае асэнсаванне вечных каштоўнасцей, калі пасля рогату прыходзіць момант ісціны – гэта шчасце і для глядача, і для стваральнікаў дзеі. Гэтым жа разам, на жаль, такога не адбылося. Занадта шмат штучнасці, пачынаючы ад дэкарацый, ігры маладых акцёраў, якім страшэнна цяжка ствараць атмасферу ваеннага часу. І ім гэта не ўдаецца. Няма глядацкага даверу, суперажывання... Але дзякуй за спробу вярнуцца да айчынай драматургічнай класікі. Мяркую, творчасць Майстра, якая стала выдатнай з’явай не толькі нацыянальнай, але і савецкай драматургіі, яшчэ прыцягне ўвагу сучаснікаў. А таксама творы іншых вядомых беларускіх драматургаў, якія цяпер чамусьці «неактуальныя», – Кандрата Крапівы, Аляксея Дударова, Алеся Петрашкевіча...

І ведаецца, чаму? Па адной простае прычыне: у гэтай спадчыне шмат сучаснага сённяшняму часу, таго, што заўсёды хвалявала і будзе непакоіць людзей. Варта толькі ўбачыць і адчуць, перасэнсаваць на сучасны лад. Усё ж вельмі хочацца зведаць такія пачуцці, як некалі ў далёкім юнацтве...

Ігар ГАНЧАРУК